

ÉGTÁJ

PÁLINKÁS JÓZSEF

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (VI.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

NEVELÉSI KÖRÜLMÉNYEK KÖZSÉGI NÉPISKOLÁINKBAN A POLGÁRI ISKOLARENDSZERBEN

A népművelés felmérésének, a tudatlanság felszámolásának alapfeltétele a kötelező népoktatás, a korszerűen felszerelt népiskola, a jól képzett és anyagilag biztosított tanító.

Községi népiskoláinkban még a népoktatási törvény bevezetése után sem voltak meg minden esetben ezek az alapfeltételek. Újabb iskolákat ugyan nyitott a város, századunk elején pedig kiépítette kiterjedt népiskolai hálózatát és megnövelte a népiskolai tanítók számát. Nem hajította azonban végre a tankötelezettséget, amivel késleltette az írástudatlanság felszámolását, és nem rendezte kellőképpen a tanítók anyagi ellátottságát.

Az általános tankötelezettség első, legfontosabb előfeltétele a gyermek szociális ellátottsága. Erről pedig a város nem gondoskodott, nem is akart, mert az adott társadalmi rendszerben ez nem is volt célja. Ezekre ment azoknak az alig felcseperedett gyermekeknek a száma a városban, akik maguk kényszerültek megkeresni mindennapi szükségleteiket szociális ellátatlanságukban és munkát vállaltak. Legtöbbször a mezőgazdaságban, főleg a kiterjedt tanyavilágban szegődtek el már 6—7 éves korukban liba- vagy disznópásztornak, a valamivel idősebbek kisértnek, a pusztákon pedig bojtárnak. Nincs olyan hatalom, amely ezeket a gyermekeket iskolába kényszeríthette volna. Maga a város sem akarta itt az erőskéz politikáját alkalmazni, mert érdekei ezt másképpen diktálták. Izmosodó gazdasági élete, különösen a tőkés termelésre áttért mezőgazdasága egyre nagyobb munkaerőt igényelt, amit pedig úgy lehetett biztosítani, ha az iskolaköteles gyermekeket is munkába állítják. Itt kell keresni a város lagymatagságának okait a tankötelezettség végrehajtásában, nem pedig a tantermek hiányában, ahogy azt századunk elejéig, a gazdasági élet megszilárdu-

lásig hangoztatni szokták. A város a népoktatási törvény életbelépésével megnyitott ugyan néhány iskolát, de ezzel több mint húsz évig levette a napirendről a népiskolák megnyitásával járó gondokat. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ez a nagyszámú, beiskolázatlan és a gazdasági életben dolgozó iskolaköteles munkájával sokban hozzájárult a szilárdabb gazdasági viszonyok között oly gyorsan kiépített iskolahálózat anyagi alapjának biztosításához.

Innen ered az, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben még nincs a helyi iskolaszékek betekintése a tankötelesek számába. 1881-ben is csak a tankötelesek felét, 6213 gyermeket írtak össze, és ezek közül sem iratkozott be mindegyik a kötelező elemi iskolába. Az összeírt iskolakötelesek közül 4865-nek kellett volna beiratkozni a mindennapi és 1348-nak az ismétlőiskolába. A mindennapi iskolába csak 3810 gyermek iratkozott be, 1055 lemaradt. Az ismétlőiskolás tanulókról a kimutatás tovább nem mond semmit. Maga az összeírás is hiányos, mert a városban legalább 12 000 iskolaköteles gyerek van. Hogy az össze nem írtak hol vannak, arról senki sem beszél. Ezek után nem kell csodálkozni, ha ebben az évben az általános összeírások a város 61 555 lakója közül csak 13 268 írni és olvasni tudó egyént tud kimutani; ez a lakosság 21,5⁰/₀-a.¹⁶⁵ Ez a kép az ország harmadik városának művelődéséről még lesújtóbb, mint amit a közoktatásügyi miniszter 1870-ben jelentésében parlament elé tárt.

Igaz, hogy országos viszonylatban sem különb a helyzet. A tanköteles gyermekeknek csak 48⁰/₀-a jár iskolába, ezek közül is legtöbbször télen látogatják rendszeresen az előadásokat. A lakosságnak pedig csak 16⁰/₀-a tud írni és olvasni.¹⁶⁶ Szabadka ugyan meghaladta az országos átlagot, de ez nem vigasz számára.

Az iskolák számának növekedésével, az iskolaszék szervezettebb hozzáállásával, de semmi esetre sem a tanulók szociális ellátásának megoldásával, hanem a büntetések fokozottabb alkalmazásával az iskolába járók száma századunk elején javuló tendenciát mutat. Az 1902—3. tanévben a 14 109 iskolaköteles közül 9717, azaz a tankötelesek 68,87⁰/₀-a¹⁶⁷ jár iskolába. Javult valamennyire az írástudatlanok száma is: 1900-ban a 82 122 lakos közül 35 187, vagyis a lakosság 58,64⁰/₀-a írástudatlan.

Bár a város az I. világháború előtt 82 elemi népiskolájával és 161 népiskolai tanítójával azt vallotta, hogy sem a város belterületén, sem a tanyavilágban nem maradt jelentősebb terület iskola nélkül, 1912-ben a 17 840 tanköteles gyermek közül még mindig csak 12 953 járt iskolába, ami az iskolakötelesek 72⁰/₀-át¹⁶⁸ teszi ki. A világháború befejezéséig ez az állapot már nem javulhat, hanem csak romolhat. Így az írástudatlanság felszámolására sem került sor, s a lakosság 38,87⁰/₀-a nem tanult meg írni és olvasni.

A tankötelezettséget országszerte lelkiismeretlenül kezelte a polgári társadalom. A Népszava 1913. szeptember 13. száma arról ír, hogy az országban egymillió gyermek semmiféle oktatásban nem részesül. Kunfi Zsigmond a tankötelezettség lelkiismeretlen végrehajtásának okát a következőkben látta: »... a tankötelezettség végrehajtása valóságos forradalmi rendszabály volna nemzeti termelésünkre, elsősorban

a mezőgazdaságra. Azt a rohamos munkabéremelkedést, amelyet egymilliónál több munkásnak a munkapiacról való vissza- és az iskolába bevonulása előidézne, nem bírnia ki az amúgy is eladósodott, roska-dozó földbirtok... Az iskolába nem járó gyermekek hadserege az ő létezésének egyik igen erős támasztéka. Az iskolába mégis jártaknak tudatlansága, tanulatlansága a másik nem kevésbé megbízható oszlop.

Világosan látni itt az idegszálakat, amelyek a népoktatás intézményeit bekapcsolják a gazdasági és politikai élet nagy organizmusába, és az iskolát, melynek a nevelés és tanítás színhelyének kellene lennie, olyanná formálja, hogy inkább a kizsákmányolás és elnyomás fegyverének látszik, semmint... a demokrácia katedráljának.¹⁶⁹

Amint láttuk, a város gazdasági életének megszilárdításáért elhanyagolta a népoktatást és megengedte, hogy népiskoláink eredménytelenségét a sajtó okkal bírálja. Bírálhatta is, mert olyan körülmények között, amilyenek között a városi és tanyai iskolák működtek, jobb eredményt még a legképzettebb és legtalpraesettebb tanítók sem érhetnek el. Nem alaptalan a szabadkai főgimnáziumnak 1890-ben a közoktatásügyi minisztériumhoz benyújtott panaszja, amelyben azt sérelmezi, hogy az 1886—7. tanévtől az 1888—9. tanévig a gimnáziumba iratkozott tanulók 89⁰/₀-át kellett az első osztályban osztályismétlésre utalni. Sokkal gyengébb a helybeli elemi népiskolákból jövő tanulók felkészültsége, mint a falusi iskolákból jövőké. Minden téren gyengék, még olvasni sem tudnak, egyvonalú irkába meg egyszerűen nem tudnak írni. Földrajzból még a térkép szimbolikus jeleit is ismerik.¹⁷⁰ Súlyos állítás ez, de ha vizsgálat alá vesszük az elemi iskolaépületeket, bútorzatukat és tanszerellátottságukat, el kell ismernünk, hogy az állítás nem alaptalan.

Nem lehet egy 4×3×3 méter nagyságú tanteremnek nevezett sötét, elegendő ülőhely, iskolai tábla, tankönyv és tanszerek nélküli szobában eredményes munkát kifejtetni, különösen ha még a földgömböt is a néhány kilométerre levő iskolából kölcsönzik, mint például Ludason, ahol 132 fiú és 119 leány járt iskolába. Nem különb a helyzet a városi iskolák többségében sem. A beltéri leányiskolában a tantermek olyan szűkek, hogy lehetetlen annyi padot elhelyezni, amennyi a leánykák befogadására szükségeltetik — olvashatjuk az igazgatói jelentésben —, így a gyermekek kénytelenek a padok között állni, sőt ha írniok vagy számolniok kell, azt az ablak deszkáin, vagy éppen az asztal alatti számolyon térdren ülve kénytelenek végezni. A termek sötétek. A szolga távoli lakása miatt nincs megoldva a fűtés. A szolga csak begyűjt, tovább a leánykák fűtenek, ami nem helyes. A falak nedvesek, dohosak, az egyik falat egy vékony fal választja el a lóistállótól, a bűz kibírhatatlan. Hogy a dolog nehezebb legyen, az iskola egy udvarban van a kocsmával, ami erkölcsileg hat a tanításra.¹⁷¹

Kivéve a beltéri fiúiskolát, ahol minden osztálynak saját tanterme van, a helyzet mindenütt az előbb leírtakhoz hasonló. Több városi iskolának nincs udvara, ahol a gyermekek az órák szünetében játszazhatnak. Sok helyen még illemhelyek sincsenek, ivóvízről meg ne is beszéljünk. A legtöbb iskola iskolai célokra alkalmatlan magánházakban van, ahol még átépítés esetén is baj van a férőhellyel.

Felszerelésükben a községi népiskolák meg sem közelítették a városban 1871-ben megnyitott állami tanítóképezde gyakorló elemi iskolájának felszerelését. Ebben az állami iskolában a tanítás első napjától megvan minden bútorzat, a taneszközök közül pedig a korszerű pedagógia minden igényét kielégítő falitáblákkal, növénybani, vegytani, fizikai gyűjteményekkel, térképekkel, földgömbbel, tellúriummal, planetáriummal rendelkeznek a tanulók szertáraikban. Működik az iskolai könyvtár is a megnyitás évétől, és a minisztérium az iskola évi költségvetésében évente meghatározott összeget hagy jóvá további fejlesztésére.

Szervezett iskolai könyvtárat a községi népiskolákban még századunk elején sem látunk. Amennyit azonban tudunk, hogy megszervezésére bizonyos előkészületeket tettek, nem nagy eredménnyel.

Az oktatás és nevelés eredményességét a modern iskolaépületek felépítéséig a túlzásfoltosság és a rendszertelen beiratkozás nehezítette meg a községi népiskolákban. A népoktatási törvény 34. §-a kimondta, hogy egy tanító 80 gyermeknél többet nem taníthat rendszeren; ugyanakkor intézkedett a tantermek méreteiről is, amelyek 60 gyermek befogadására építendőek. Mivel a város a múlt század kilencvenes éveig nem épített iskolaépületet az elemi iskolák részére, sem az egyik, sem a másik követelménynek nem tett eleget. A tanítók továbbra is több tanulót tanítottak a megengedett létszámnál és a tantermek is zsúfoltak maradtak. Különösen zsúfoltak voltak az első osztályok, ahol 1881-ben 100—130 gyermek jutott egy tanítóra.¹⁷² Az iskolák szaporodásával ez az arány a század elején valamivel csökkent, de az 1901—2. tanévben még mindig 62 első osztályos jutott átlagban az itt dolgozó tanítókra.¹⁷³ A II. osztálytól felfelé már lényegesen kevesebb tanuló esett egy tanítóra a nagy lemorzsolódás miatt.

A nagy lemorzsolódásnak pedig egyik legfőbb oka a rendszertelen beiratkozás. A beiratkozások szeptember 1-én kezdődnek és ahelyett, hogy három nap alatt befejeződnének, januárig is eltartanak. Csak a beltéri fiúiskolában fejeződik be a beiratkozás aránylag időre, ahol néhány nap alatt beiratkoznak a gyerekek zöme. A többi iskolában szeptember közepéig hatos és tízes csoportokban jönnek a gyerekek naponta. A beiratkozottaknak ezek képezik az első csoportját, akikről a tanító nyilvántartást vezet, míg a be nem íratkozottak névsorát átadja az iskolaszéknek. Ez a városi tanács engedelmével ezeket a tanulókat — a pandúrok vagy a köri biztosok segítségével — behajtja az iskolába. Mire ez végbe megy, elmúlik szeptember második fele is, és a hónap végére iskolába jár a második csoport is. A beiratkozás azonban még nem ért véget, mert októberben is jelentkeznek jó néhánnyan, ami legtöbbször az egész hónapot igénybe veszi. A városi iskolákban tehát valahol november elseje körül megkezdődhet a rendszeres tanítás, míg a tanyavilágban csak jóval később. Nagyjából tehát vége van a beiratkozásnak, de még mindig maradtak gyerekek valamilyen oknál fogva iskolán kívül, akik sokszor decemberben vagy éppen januárban nyitják rá a tanítóra az iskola ajtaját beiratkozás végett.

A tanítónak ezt el kell fogadni. A beiratkozókat, bármikor jönnek is, fogadnia kell, s a törvény értelmében nem tilthatja ki őket az iskolából. Őt azért állították az iskolába — a nép felfogása szerint —,

hogyan tanítson és örüljön, hogy van kit tanítania. Lehetetlen, hogy az iskola, a tanító ilyen körülmények között feladata magaslatán álljon.¹⁷⁴

Ha a tanulók szociális ellátása biztosított lett volna, ez a rendszertelen beiratkozás minden hatósági beavatkozás nélkül megoldódott volna. Szabadkán is, mint az ország más területein, József-naptól (március 19) vagy Szent György-naptól (április 24) szegődtek el a gyerekek Mindenszentekig (november 1) vagy éppen karácsonyig (december 25). Ez pedig a mezőgazdaságban a kukoricatüftetéstől a vetés betakarításáig a legszorosabb munkaidőszak.

Hogyan végezheti a tanító ilyen rendszertelen beiratkozások mellett előírt munkáját? Nem könnyű munkája, hiszen a tanterv szerint el kell végezni az előírt tananyagot. Legnehezebb azonban az első osztályos tanító munkája, ahol szám szerint mindig legtöbb a tanuló. A minisztériumi tanterv a népiskola első osztályára az írvaolvasás tanítását tűzte ki oly módon, hogy ez évben a gyermekeknek a kézséggel való olvasást meg kell tanulniok. Ez pedig abból állt, hogy a gyermek a hangokat, habár lassan is, de folyékonyan tudja összekapcsolni, azaz fennakadás nélkül az eléje tett írást vagy nyomtatást le tudja olvasni. Szeptemberben beiratkozott az osztályba 30—40 gyermek, a tanítást el lehetett kezdeni, vagyis az óraterv miatt már meg kell kezdeni. Ezzel a csoporttal el is kezdi a munkát és elvégzi az írvaolvasáshoz szükséges előkészületeket, és hozzáfog az írvaolvasás tanításához, betartva az itt előírt 12 fokozatot. Időközben október végén megérkezik a következő csoport anélkül, hogy ezeket az előkészületi gyakorlatokat hallották volna. Mi legyen ezekkel? Ha a tanító ezekkel is elvégzi külön az előírt gyakorlatokat, lemarad az első csoporttal. Az ügyes tanító ezt úgy oldja meg, hogy az első csoporttal tovább megy, a másodikkal pedig lassan elvégzi az előkészítési gyakorlatokat. Így alakul ki az első osztályban az év végére az olvasók, haladók, sőt a nagyon későn iratkozottak közül a kezdők csoportja. Innen származik az, hogy az első osztályt a legtöbb gyerek két-három, sőt négy év alatt végzi el. Tehát ebben az osztályban van a legtöbb osztályismétlés, lemorzsolódás. Még 1902-ben is, amikor jobbak voltak a munkafeltételek az előző évekénél, a 3287 első osztályba járó gyerek közül csak 2013 léphetett felsőbb osztályba.¹⁷⁵

Századunk elején az iskolaigazgatás korszerűbb megszervezésével, a modern pedagógiai igényeket kielégítő iskolaépületek felépítésével, azoknak kényelmesebb berendezésével és valamivel jobb tanterrellátásával valamit javultak az oktatás és nevelés körülményei községi népiskoláinkban, de az állami népiskola gazdag felszerelését és eredményeit sem ekkor, sem később nem érték el.

A közoktatásügyi minisztérium még a törvény bevezetése előtt gondoskodott a tankönyvekről, melyeket a kor ismert nevelői írtak. A tankönyvek magyrészét a minisztérium engedélyével ki is adták. Szabadkán az iskolák átszervezésével megbízott városi bizottság 1869-ben ezekből a tankönyvekből a beszéd-értelmi gyakorlatoktól a rajztanításig 23 közismert szerző munkáját javasolta azzal, hogy ezek mindegyikéből 27—27 példányt a város saját költségén vásároljon meg a tanítók számára. A tankönyveket az iskolaszék a városban működő könyvkereskedővel meg is hozatta, és a tanítók megvásárolhatták ta-

nítványaiknak. Nehezen ment azonban a tankönyvellátás az iskolában. Nagyon sok tanulónak még évek múlva sem volt a katekizmuson, biblián és olvasókönyvön kívül más tankönyve egyrészt anyagi okokból, másrészt pedig azért, mert a városban és a tanyavilágban eluralkodott a vélemény, hogy a gyerekek elég, ha megtanul írni és olvasni, a többi majd ráragad. Még a tehetősebb szülők sem vásároltak meg minden tankönyvet gyermekeiknek. Katekizmus, bibliája minden gyermeknek volt, mert a papság az oktatásra és nevelésre gyakorolt nagy befolyásával egyszerűen rákényszerítette azokat a tanulókra. Habár a város is vásárolt tankönyveket a tanítóknak, annyira már nem jutott neki, hogy az 1870-ben megnövekedett számú tanítóságot is ellássa ingyen tankönyvekkel. Lehet, hogy ez az oka, de valószínűleg hozzájárult egyes tanítók hanyagsága is, hogy még 1871-ben sem rendelkeztek minden tankönyvvel.¹⁷⁶ Azokat a tantárgyakat, amelyekből a tanítónak nem volt tankönyve, elméletileg tanította. Láttuk is már az ilyen munka eredményeit.

A népiskolai tankönyvekről tehát a minisztérium gondoskodott. A mellette működő tankönyvbizottság utasításokat dolgozott ki, pályázatokat hirdetett a tankönyvek megírására, és döntött a beérkezett kéziratok sorsáról. Ekkor már a magyar tankönyvírás leküzdötte kezdeti nehézségeit, és a szerzők már önálló munkára törekedtek, bár a külföldi hatás alól még sokáig nem szabadultak fel. Még a legismertebb nevelők és tankönyvírók sem voltak mentesek a külföldi hatástól mint például Gönczy Pál, Nagy László, Veres László, Gáspár János, Bárány Ignác, Ballagi Károly vagy éppen a jó öreg Tánácsics, aki jóval előbb fejtette ki nézeteit a tankönyvírás terén az említetteknél. A korabeli tankönyvek egyik jegyzékiében csak egy tankönyve található meg, amelyet a polgári társadalom iskolarendszerében is használatra javasoltak. Ez a történelem tanítására megírt tankönyv *Önálló tankönyvek: Magyarok története* címen Stancsics Mihály aláírásával. Tudtunkkal Tánácsics Stancsicsnak írta magát és e könyvét 1847-ben negyedszer adták ki Pesten. A legtöbb szerző megjárta a fejlettebb közoktatású országokat és ott szerzett tapasztalatai alapján fogott hozzá a munkához. Egyben őket tekinthetjük az új pedagógiai áramlatok, eszmék meghonosítóinak is a magyar közoktatásban.

Néhányat be is mutatnánk munkáikon keresztül.

Tánácsics ugyan az idősebb nemzedékhez tartozik és tankönyveit is 48 előtt írta, de mint országgyűlési képviselő a kiegyezés után is hallatta szavát a parlamentben. Bírálatokat mondott, javaslatokat nyújtott be az országgyűlésnek a közoktatás átszervezésére. Gyökeres változásokat követelt a közoktatásban. Rámutatott a klerikális szellemtől átitatott feudális nevelés és iskolarendszer hibáira és követelte, hogy válasszák szét a tanügyet és a vallásügyet, biztosítsák az oktatás tudományosságát, ingyenességét, a tankötelezettséget, emeljék a tanulmányi színvonalat, rendezzék a tanítók fizetését. Tánácsics bírálata és javaslatai részben már a kezdeti magyar munkásmozgalom művelődéspolitikai nézeteit tükrözik.

Tánácsics a negyvenes évek legsikeresebb és legtermékenyebb tankönyvszerzője.¹⁷⁷ Világosan látta, hogy a jó tankönyv egyik legfonto-

sabb tényezője az eredményes oktatásnak-nevelésnek. Éppen ezért sok tankönyvet írt. Alig van az elemi iskolai tantervben olyan terület, amellyel ne foglalkozott volna. Bejárta a nyugati államok nagy részét és valójában nyitott szemmel vizsgálta az ottani élet minden változtatát és az iskolák munkáját. Sokat foglalkozott az anyanyelvtanítással. Meg is írt néhány nyelvtani könyvet, azonkívül földrajz, történelem, természetrajz tanításához szükséges tankönyvet. Írásaiban követelte a tanító helyzetének megjavítását, tekintélyének elismerését, amihez képzettségével magának kell legjobban hozzájárulnia. A tanító kötelessége, hogy önműveléssel, olvasással műveltségét emelje, ugyanakkor, ha faluban dolgozik, értsen a mezőgazdasághoz és iskolakertje legyen mintaszerű. Vezérkönyveket ugyan nem írt, de minden írásában különféle utasításokkal látja el a tanítót és munkára serkenti.

Széles látókörével és sokoldalú alkotóképességével az említett tankönyvírók és nevelők közül Gönczy Pál a legtermékenyebb. Már a reformkorszakban hallatott magáról. Megjárta Svájcot, a német államokat, Felső-Ausztriát és tanulmányozta iskolarendszerüket. Sokat foglalkozott Pestalozzi, Diesterweg alkotásaival, és a külföldön szerzett tapasztalatokat kamatoztatta hazája nevelésügyében. Munkájának zöme a népiskolákra terjedt ki, de foglalkozott a középiskolák kérdésével is. A köznép nevelésének célját abban látta, hogy a nép fiai jó polgárokká, s nekik való műveltséggel és saját és övéi javát előmozdítani tudó emberekké váljanak, s legyenek belőlük sorsukkal megelégedett emberek. Ezt pedig úgy lehet elérni, ha a népiskola a megszokott tárgyakon kívül elhelyezése szerint földműveléssel, kertészettel vagy iparral foglalkozna. A tanítók kiképzését is ilyen módon kell megszervezni és ki kell képezni őket a népiskolák körüli foglalkozási ágakban való jártasságra. Elképzeléseit mint miniszteri tanácsos igyekezett a népiskolai, tanítóképzési tantervek, rendszabályok segítségével végre is hajtani. Tankönyvei, vezérkönyvei is ebben a szellemben készültek. Írt ábécés olvasókönyvet, ahhoz vezérkönyvet, olvasó falitáblát, meghonosította az írvaolvasás módszert a Graser-féle rendszerrel. Ábécéjében a gépies olvasási gyakorlatok dominálnak és jól vannak rendezve. Az olvasni való szövegek között vannak idegen szövegek is, amelyek megfelelnek a gyermek pszichofizikai fejlettségének. Kedvenc foglalkozása a földrajz és természetrajz tanítása. Tanítványai számára maga készített földgömböt; az ő érdeme, hogy az ország iskoláit ellátták földgömbökkel. Azonkívül készített térképet, tellúriumot, planetáriumot és megírta a használatukra való utasításokat. Nagy figyelmet fordított a növénytan tanítására, hogy azzal is elősegítse a gyümölcs-termesztést. Vezérkönyvet írt a növénytan tanítására és tanulására Lüben munkája alapján. A növénytan tanításának kiindulópontját a szemléltetésben látta, s maga is mindig egy csomó növényvel lépett a tanterembe a növénytani óra megtartására. Megkövetelte ezt a gyerekektől is. A szemléltetést négy fokozatra osztotta, amit a tanulók az ő utasításai alapján végeztek. Magyarra fordította Rasch természetrajzi tábláit, Geisler természetrajzi térképeit. Nem került el figyelmét a számtan és a mértan tanítása sem, amelyeknek módszerét utasításaival fejlesztette.

Nagy tudásával, még nagyobb munkabíráásával sokat tett a polgári iskolarendszer fejlesztéséért, tankönyveit, vezérkönyveit pedig hosszú évtizedeken át használták a népiskolákban.

A népiskolák legtöbbit használt tankönyvei az olvasókönyvek voltak. Ezeknek szerzői szintén megjárták a külföldi tanulmányutakat és munkáikban alkalmazták ott szerzett tapasztalataikat. Olvasókönyveik összeállításában, bár önállóságra törekedtek, érezhető az ismert külföldi pedagógusok hatása. Nézzük meg éppen a mi iskoláinkban is használt Gáspár—Kovács-féle olvasókönyvet. A II. osztályban használt olvasókönyv kerete: leírások, festések, mesék, regék, elbeszélések, beszédek, olvasóelem, példabeszédek, közmondások, dalok, énekek, gyermekvilág, vallásos hangok, imák stb. Ugyanez a kerete a III. osztályos tankönyvnek is azzal a különbséggel, hogy a *Történelmi és jellemvonások* című szakasszal bővül. Az V. és VI. osztályos olvasókönyv szerkezete: a) elbeszélések, mesék, regék, példázatok és leírások; b) érzelmi képek és jellemvonások; c) föld- és néprajzi leírások; d) természetrajzi és természettani képek; e) a háztartás, ipar és fogalom köréből; f) oktatások, példabeszédek, közmondások; g) dalok, énekek; h) tallányok.

A korabeli kritika ezt a tankönyvet igen szépen fogadta, de alá húzta, hogy az olvasókönyv forrásai ismét idegenek, mint Rochow, Diesterweg, Auerbach és mások, bár maguk a szerzők is sok jeles olvasmányt szerkesztettek. Felveti a kritika azt a kérdést, hogy az ily idegen átültetésekkel elérik-e a szerzők céljukat, a nemzeti érzelmek kifejtését.

A nyelvtanítás kérdéseivel Nagy László és Bárány Ignác foglalkoztak legeredményesebben. Az előbbi azt állította, hogy az anyanyelvi tanítást gyakorlati irányúvá kell tenni és a nyelvtan tanítását a gondolkodó tehetőség képzésével kell összekötni. Az utóbbi is ezen az úton haladt, és a nyelvgyakorlatokat az I. és II. osztályban a beszéd és értelem gyakorlatokkal kezdte, ahol a gyermekek megismerkednek a nyelvtan alapjával, a III. osztályban a nyelvtan már külön tantárgyként jelentkezik, s folytatódik a IV., V. és VI. osztályban. Tankönyveiket is így állították össze.

Az anyanyelv tanítása az elemi iskola alsó osztályaiban a tanítás központját jelentette és itt is foglalkoztak vele legtöbbit. Az anyanyelvképzés azonban nem szorítkozik pusztán az alsó osztályokra, helyet kap a felső osztályokban is, de nem központi szereppel. A felső osztályokban a történelem tanításának van központi szerepe, amíhez bizonyos formában kapcsolódik a többi tantárgy is.

A népoktatási törvény rendezte a történelem tanítását és önálló tantárgyként bevezette a népiskola V. és VI. osztályaiban. Az V. osztályban a tanító az olvasókönyvekbe foglalt történeti olvasmányok és a földrajztanításból szerzett előismeretek után megkezdji a történelem anyagának oktatását a magyar nemzet történelméből válogatott életrajzi képek elbeszélésén és elbeszéltetésén. A VI. osztályban pedig bevezetés-ként az ókori népek történetét ismerteti nagy általánosságban, majd rátér Magyarországra összefüggő történetére úgy, hogy nemzeti történetével érinti az országban élt és élő népek történetét, *úgyisintán*

a világtörténelemben kiváló szerepet játszó nemzetek történetét.¹⁷⁸
A tankönyveket ennek megfelelően kellett megírni.

Nehéz helyzetben voltak a történelemtankönyvek szerzői. Míg a többi tankönyvnél több-kevesebb eredménnyel érvényesültek az idegenből átvett szövegek, a történelemben azt nem lehetett alkalmazni. Itt hazait, eredetieket kellett adni és elvileg állást kellett foglalni a kiegyezéssel megváltozott politikai viszonyok közepette. Ezzel pedig a fejletlen magyar történelemtudomány maga sem volt tisztában. Abból kiindulva, hogy a magyar történelem elmúlt századai a kiegyezés felé mutatnak-e, vagy a múlt minden haladó törekvése, a nemzeti fejlődésért vívott minden küzdelme egyben tiltakozás a kiegyezés ellen, a kiegyezés utáni történelemírás arra törekedett, hogy a kiegyezéssel beállt helyzetet igazolja.

A kiegyezés után megírt népiskolai történelemtankönyveket — hasonlóan az e korban napvilágot látott összefoglaló történelmi munkákhoz — a megalkuvó, alkalmazkodó szellem jellemzi. A század vége felé ugyan jelentkeznek átfogó művek, melyek felfogásukban eltérnek a hivatalos polgári történetírás pontatlanságától, megbízhatatlanságától és valótlanságától, hatásuk a népművelésbe azonban nem juthatott el.

Községi népiskoláink nevelési körülményei a népoktatási törvény bevezetése utáni évtizedekben, pontosabban századunk elejéig, alapjában azonosak az ország tervszerűen elhanyagolt népművelésügyével. Ide vezethető vissza a város lakosságának, az a nagyfokú műveltségi lemaradása, amelynek következményei még ma is érezhetőek.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

165. Szabadka sz. kir. város összes községi elemi népiskoláinak értesítője az 1882—83. tanév végén. Szabadka, 1883. 3—4.
166. Sótér István: I. m. 390.
167. Dr. Bíró Károly: I. m. 234—237.
168. Uo.
169. A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900—1920. Budapest, 1958, II.
170. Szabadkai Történelmi Levéltár: II. 317/1897 11397.
171. Szabadkai Történelmi Levéltár: 1881. január 21-én keltezett igazgatói jelentés. 4833—1881.
172. Szabadka sz. kir. város összes községi elemi népiskoláinak értesítője az 1882—83. tanév végén. Szabadka, 1883. 5.
173. Szabadka szabad királyi város bel- és külterületi községi elemi (és általános ismétlő) iskoláinak értesítője az 1901—902. tanévről. Szabadka, 1902.
174. Kováts Mihály: *Pedagógiát szabályok szerint szabad-e az év bármely szakában a gyermekeket az iskolába felvenni? Szabadka szabad királyi város összes községi elemi népiskoláinak értesítője az 1883—84. tanévre.* Szabadka, 1884.
175. Szabadka szabad királyi város bel- és külterületi községi elemi (és általános ismétlő) iskoláinak értesítője az 1901—902. tanév végén. Szabadka, 1902.
176. Kalocsai Érseki Levéltár: Lux János esperes plébános jelentése a szabadkai népiskolákról. 1871. nov. 30.
177. Mészáros István: I. m. 263—264.
178. Dr. Kiss Áron: I. m. 367.